

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.12.2014 № 1528)

Ефективна ЕКОНОМІКА

Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

№ 7, 2013 [Назад](#) [Головна](#)

УДК 332.1

I. A. Бевз,
аспірант, головний економіст ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ
Н. О. Федяї,
м. н. с. ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ

ОЦІНКА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ У ДОКРИЗОВИЙ І ПОСТКРИЗОВИЙ ПЕРІОДИ

I. Bevz,
Institute of Economics and Forecasting of NAS of Ukraine, Kyiv
N. Fediai,
Institute of Economics and Forecasting of NAS of Ukraine, Kyiv

ASSESSMENT OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGIONS OF UKRAINE IN THE PRE-CRISIS AND POST-CRISIS PERIODS

У статті представлено оцінку стану соціально-економічного розвитку регіонів України та зміни, що відбулись протягом 2007–2011 років; проведено аналіз темпів відновлення регіональних економік в цілому та в розрізі за різними групами показників, використовуючи картографічний метод; та виділено основні проблеми регіонального розвитку у посткризовий період.

This paper presents the assessment of the socio-economic development of regions of Ukraine and the changes that occurred during the years 2007-2011, the analysis of the rate of recovery of regional economies in general and in the context of performance by different groups using the mapping method, and highlights the main problems of regional development in the post-crisis period.

Ключові слова: *регіон, соціально-економічний розвиток, світова економічна криза, темп відновлення, картографічний метод.*

Keywords: *region, socio-economic development, the global economic crisis, the pace of recovery, mapping method.*

Постановка проблеми. Сучасний регіональний розвиток України, його стан та тенденції, оцінка спроможності регіонів до відновлення після кризи є проблемними питаннями державної регіональної політики. Основні заходи у сфері економічного розвитку останнім часом спрямовані на вирішення гострих викликів фінансової нестабільності, як загрози повторення економічної кризи в Україні. Водночас в соціально-економічному стані більшості регіонів все ще, починаючи з 2008 року, проявляються негативні кризові тенденції. За таких умов, виявлення регіонів з низькою здатністю до відновлення економічної активності та визначення слабких місць у їх розвитку є актуальними.

Наслідки світової фінансово-економічної кризи у регіональному розрізі мали різний прояв, в залежності від того, яка сфера діяльності є основною для конкретного регіону та від ступеня інтегрованості регіону до світових глобалізаційних процесів. Все це призвело до виникнення складної ситуації в економіці регіонів, що характеризується загостренням старих та появою нових проблем: послаблення міжрегіональних зв'язків, посилення міжрегіональної диспропорційності, зниження загального рівня конкурентоспроможності регіонів України тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним аспектам дослідження питання післякризового відновлення економіки України присвячено ряд наукових праць вітчизняних вчених. Зокрема, Даніленко А.І., Зимовець В.В. та ін. [3] проаналізували загальноекономічні тенденції в Україні у контексті світової рецесії в 2008–2011 рр. Так, Біла С.О., Шевченко О.В. [6] дослідили динаміку соціально-економічного розвитку України у 2010–2011 роках та представили аналіз наслідків кризового періоду для регіонів. Савченко А.А., Логутова Т.Г. провели аналіз після кризового розвитку економіки України та виявили основні напрями її післякризового оновлення [5]. У дослідженні Снігової О.Ю. [9] виявлено внутрішні особливості розвитку старопромислових регіонів України у період після кризового відновлення.

Проведені дослідження в названих наукових роботах не розкривають весь спектр впливу світової фінансової кризи на регіони України, що й обумовлює необхідність подальшого дослідження даної проблеми

Постановка завдання. Метою даного дослідження є оцінка стану соціально-економічного розвитку регіонів та змін, що відбулись протягом 2007–2011 років із використанням картографічного методу, перевагою якого є наочне представлення структури економічного простору країни.

Виклад основного матеріалу. Економіка України зазнала негативного впливу світової фінансово-економічної кризи 2008–2009 років, в результаті чого відбувся різкий спад ВВП, скорочення обсягів промислового виробництва, гальмування зовнішньоекономічної діяльності, зменшення інвестицій тощо

Наразі в Україні відбувається постійний процес вдосконалення теоретичних та методичних напрацювань з даної проблематики. Для ґрунтовної комплексної оцінки соціально-економічного розвитку регіонів нами було виділено основні новітні ідеї в цій сфері. В результаті аналізу джерел було виявлено, що властивістю регіону є його поліструктурність, саме тому при дослідженні функціонування регіону доцільно розглядати три взаємопов'язані блоки: «економіка», «населення» та «довкілля» [2, с. 96]. На основі цього, нами було сформовано систему показників за наступним принципом: основні аспекти соціально-економічного регіонального розвитку мають бути включені до даної системи. Таким чином система нараховує 8 груп показників, які агрегуються у єдиний інтегральний (підсумковий) індекс соціально-економічного розвитку регіонів.

Для проведення даного дослідження використовувались офіційні дані Держкомстату, Міністерства фінансів України та інших виробників статистичної інформації.

У табл. 1. наведено три блоки показників розбиті на вісім груп за відповідними характеристиками.

Таблиця 1.
Система показників соціально-економічного розвитку регіонів

Блок	Група	Показник, що характеризує групу
ЕКОНОМІКА	Основні економічні характеристики	ВРП на одну особу Інвестиції в основний капітал Інвестиції в основний капітал на одну особу Вартість основних засобів регіонів
	Виробничий потенціал	Виробництво валової продукції сільського господарства на одну особу Валова продукція рослинництва Валова продукція тваринництва Загальна енергоефективність Обсяг реалізованої промислової продукції (робіт, послуг), питома вага регіону Обсяг реалізованої промислової продукції (робіт, послуг) Обсяг реалізованої промислової продукції (робіт, послуг) на одну особу
	Підприємницьке середовище	Кількість суб'єктів Єдиного Державного Реєстру підприємств та організацій України Кількість зайнятих працівників на суб'єктах господарювання Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) суб'єктами господарювання
	Зовнішньоекономічна діяльність	Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) в регіони України Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) на одну особу Загальні обсяги експорту товарів та послуг Загальні обсяги імпорту товарів та послуг
	Науковий та інноваційний потенціал	Кількість організацій, які виконують наукові та науково-технічні роботи Обсяг інноваційної продукції Кількість інноваційно-активних підприємств у промисловості за напрямками інноваційної діяльності Обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт
	Рівень розвитку інфраструктури	Вантажооборот за усіма видами транспорту Пасажирооборот за усіма видами транспорту Щільність автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям Щільність залізничних колій загального користування
НАСЕЛЕННЯ	Соціальний рівень	Економічне активне населення у віці 15-70 років Зайнятість населення у віці 15-70 років Рівень зареєстрованого безробіття Доходи населення Середньо місячна заробітна плата Чисельність наявного населення на початок року Загальні коефіцієнти народжуваності та смертності Тривалість життя чоловіків та жінок Кількість загальноосвітніх навчальних закладів Кількість вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації Кількість студентів вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації Чисельність лікарів Чисельність оздоровлених у санаторно-курортних і оздоровчих закладах Забезпеченість населення житлом Кількість готелів та інших місць для тимчасового проживання Коефіцієнт використання місткості готелів та ін. місць для тимчасового проживання
ДОВКІЛЛЯ	Екологічний стан	Потужність очисних споруд Скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних та пересувних джерел забруднення Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних та пересувних джерел забруднення у розрахунку на одну особу Утворення відходів у розрахунку на одну особу

Джерело: складено Бевз І.А.

Група 1: основні економічні характеристики. Соціально-економічний розвиток кожного регіону має свої особливості та відмінності. Одним з основних показників, що характеризує регіональний розвиток є валовий регіональний продукт на душу населення, який відображає ефективність функціонування економіки на

рівні регіонів. Окрім того до цієї групи входять показники інвестиційної діяльності, що характеризують не лише окремі об'єкти інвестування, а й потенціал розвитку регіонів. Зазначену групу доповнює показник вартості основних засобів, як основний елемент продуктивних сил регіону.

Група 2: виробничий потенціал. Економічний стан України в значній мірі визначається рівнем розвитку промисловості та сільського господарства. В зазначену групу показників нами було віднесено наступні: обсяги реалізованої промислової продукції та обсяги валової продукції сільського господарства. Згідно з сучасними вимогами, важливим чинником економічного зростання, а разом з тим й покращення добробуту населення, є енергоефективність, що характеризується кінцевим споживанням енергії в сільському господарстві, видобувній промисловості, окремих галузях переробної промисловості, будівництві, сфері послуг та житловому господарстві [7].

Група 3: підприємницьке середовище. У країнах з ринковою економікою важливу роль відіграє створення сприятливого середовища для підприємницької діяльності, оскільки його високий рівень може стати важливим фактором відновлення та зростання національної економіки. В зазначену групу показників увійшли наступні: кількість суб'єктів господарювання, чисельність працівників зайнятих на них, а також обсяг реалізованої продукції.

Група 4: зовнішньоекономічна діяльність (ЗЕД). Успішність реалізації зовнішньоекономічної діяльності, залежить від експортоорієнтованості кожного регіону, який впливає на економічну і фінансову безпеку країни в цілому. Масштаби та характер регіонального розвитку ЗЕД визначаються обсягами прямих іноземних інвестицій в регіони, а також загальними обсягами експорту та імпорту товарів і послуг.

Група 5: науковий та інноваційний потенціал. Інноваційний потенціал розвитку регіону має ключову роль, сутність якої полягає у здійсненні наукового забезпечення соціально-економічного та науково-технічного розвитку регіону. Тому до цієї групи входять показники, що характеризують наукові досягнення та рівень співробітництва дослідницьких інститутів з підприємствами.

Група 6: рівень розвитку інфраструктури. Рівень розвитку інфраструктури є ключовим фактором ефективного функціонування економіки. Особливо важливою складовою у структурі економіки України є транспортний комплекс, оскільки успішне функціонування державної транспортної системи в контексті не лише міжрегіонального сполучення, а і інтеграція її у світову транспортну мережу сприяє підвищенню рівня розвитку регіонів.

Група 7: соціальний рівень. Соціальний рівень охоплює найбільшу кількість показників (демографічний потенціал, трудовий ринок, рівень розвитку населення, освітній рівень, охорона здоров'я), кожна з яких створює підґрунтя для підвищення соціально-економічного розвитку регіону. Забезпечення високого рівня соціальних стандартів потребує ефективного трудового ринку, що забезпечується низьким рівнем безробіття та високим рівнем економічно-активного населення, достатню кількість висококваліфікованих робітників, забезпечення відповідним розміром заробітної плати та належним рівнем охорони здоров'я. Зазначені складові 7-ї групи показників відповідають сучасним загальносвітовим тенденціям.

Група 8: екологічний стан. Охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини – невід'ємні умови сталого розвитку регіонів. До складу зазначеної групи входять показники, що окреслюють стан водних ресурсів, забруднення атмосферного повітря та поводження з відходами.

Зазначені 8 груп показників соціально-економічного розвитку є взаємопов'язаними та створюють єдине підґрунтя для проведення комплексного аналізу соціально-економічного регіонального розвитку. Зазначені групи показників шляхом математичних перетворень зводяться у єдиний інтегральний індекс соціально-економічного розвитку для кожного регіону.

Серед основних етапів дослідження слід виділити:

- Встановлення підсумкової оцінки для кожної з груп показників шляхом визначення 8 групових індексів (ГІ) для всіх регіонів України за період 2007–2011 рр.: груповий індекс основних економічних характеристик (ГІ основних економічних характеристик), ГІ виробничого потенціалу, ГІ соціального рівня, ГІ підприємницького середовища, ГІ зовнішньоекономічної діяльності (ГІ ЗЕД), ГІ наукового та інноваційного потенціалу (ГІ НІП), ГІ рівня розвитку інфраструктури, ГІ екологічного стану.

- Визначення динаміки кожного групового індексу для всіх регіонів України за період 2007–2011 рр., тобто на скільки відсотків змінилися значення індексу регіону у певній групі у 2011 р., порівнюючи з 2007 роком. Якщо індекс окремої групи показників для регіонів у 2011 році став більшим у порівнянні з 2007 р., то визначається темп приросту ГІ, якщо навпаки, то – темп спаду ГІ.

- Зведення всіх групових індексів по регіонах у єдиний інтегральний індекс соціально-економічного розвитку регіону (ІСЕР) за період 2007–2011 рр., використовуючи авторську методику [10].

- Встановлення рівня розвитку на основі отриманих результатів, як окремо за кожною групою показників, так і в цілому за соціально-економічним рівнем розвитку. В залежності від значень групових (інтегральних) індексів нами було виділено 4 рівні розвитку регіонів: високий, середній, помірний та низький.

Характеристики соціально-економічного посткризового відновлення регіонів України 2007–2011 рр.

Основні економічні характеристики. Порівняння соціально-економічного регіонального розвитку та отримання основних узагальнюючих відомостей щодо тенденцій посткризового відновлення регіональних економік проводилось за допомогою сукупності показників валового регіонального продукту та обсягів інвестицій в основний капітал. Аналіз значень цих даних в динаміці за останні роки дає основну оцінку ефективності функціонування економіки на рівні регіонів (рис. 1).

Аналіз тенденцій значень ГІ основних економічних характеристик за період 2007–2011 рр. свідчить, що у 21 регіоні України спостерігаються позитивні зміни. Зокрема, найкращі показники відновлення за зазначеною групою мають регіони: АРК та Кіровоградська область, у яких темп приросту ГІ відповідно становить 66% та 55%. Такі позитивні зрушення в окреслених регіонах пов'язані із збільшенням ВРП в середньому у 1,5 разів та відчутне зростання обсягів інвестицій в основний капітал у 2 рази. Дещо менші темпи відновлення регіональних економік за цією групою мають Житомирська (темп приросту ГІ знаходиться на рівні 44%), Полтавська (темп приросту 37%) області, м. Севастополь (34%), Київська (33%), Вінницька (30%) та Херсонська (30%) області. У зазначених регіонах позитивні тенденції пов'язані із збільшенням ВРП в середньому у 1,7 рази та зростання обсягів інвестицій у 1,4 рази.

Значно менші темпи приросту ГІ основних економічних характеристик мають Чернівецька, Івано-Франківська, Харківська та Рівненська області, оскільки в них темп приросту ГІ становить 3%. Гальмування темпу відновлення економік зазначених регіонів спричинене, в першу чергу, зменшенням обсягів інвестицій в основний капітал у порівнянні з 2007 роком.

Окремо необхідно виділити м. Київ, попри те, що у 2011р. у столиці було збільшено ВРП у 1,4 рази у порівнянні з 2007 роком, його темп приросту є нульовим за рахунок зменшення на 12% обсягів інвестицій в основний капітал.

Негативна тенденція у процесі відновлення регіональних економік за групою основних економічних характеристик спостерігається у Запорізькій, Одеській, Черкаській та Волинській областях. Темп спаду ГІ знаходиться відповідно на рівні 2%, 2%, 3% та 8%. Однією з причин цього спаду є зменшення на 20% обсягів інвестицій в основний капітал. Найвразніше проявляються негативні тенденції за окресленою групою у Луганській області, а саме темп спаду ГІ становить 13% та спостерігається скорочення обсягів інвестицій на 35% у порівнянні з докризовим періодом.

Більшість регіонів мають позитивні темпи приросту ГІ основних характеристик, але, незважаючи на це, їм не вдалося суттєво покращити свій рівень розвитку та опинитися на сходінку вище рівня характерного для 2007 року, окрім Донецької та Дніпропетровської областей (в обох випадках рівень розвитку виріс з помірною у 2010 році до середнього у 2011 році). Так високий та середній рівень розвитку за основним показниками економічного розвитку має м. Київ, Донецька та Дніпропетровська області, найнижчий рівень характерний для Волинської, Тернопільської та Чернівецької областей.

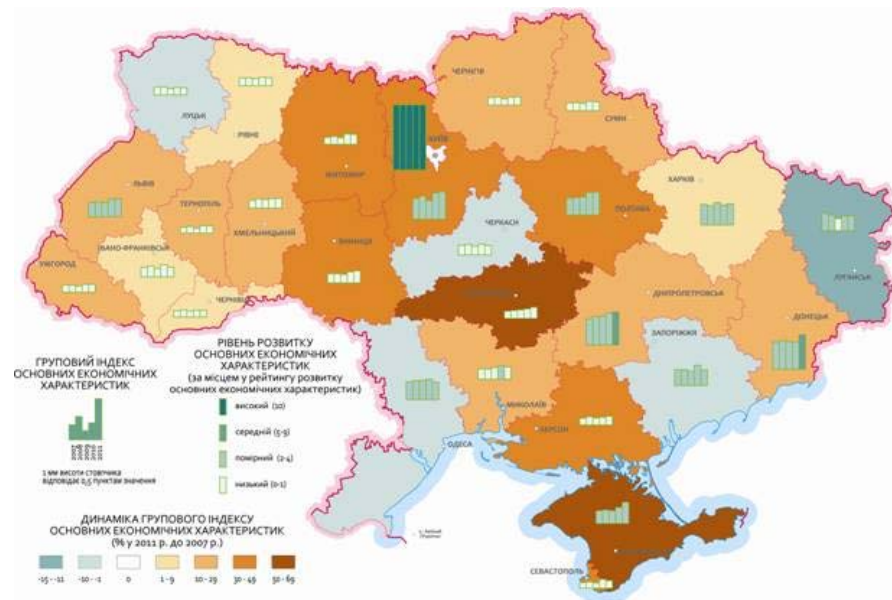

Рис. 1. Темпи відновлення регіонів України за групою основних економічних характеристик

Джерело: складено Федяй Н. О.

Виробничий потенціал. Оцінка відновлення виробничого потенціалу до рівня 2007 року є ключовим питанням, оскільки без нього неможливо забезпечити високі та стабільні темпи приросту ВВП країни.

Результати проведеного дослідження надають можливість стверджувати, що нинішній стан виробничого потенціалу у більшості регіонів України зазнав суттєвого погіршення, причому гальмування економічного відновлення відбулося за рахунок скорочення обсягів як промислового, так і сільськогосподарського виробництва (рис. 2). Так, у Рівненській, Львівській, Чернівецькій та Волинській областях темп спаду ПІ виробничого потенціалу знаходиться у межах 40-50%. Відчутний спад спостерігається у Закарпатській області, де найвизрашніше проявляються кризові тенденції у сфері виробництва, про що свідчить темп спаду ПІ – 70%. Зазначені негативні тенденції пов'язані не лише із різким зменшенням тваринницької продукції у загальних обсягах сільськогосподарського виробництва (у даних регіонах валова продукція тваринництва зменшилася в середньому у 3 рази), а із зменшенням майже у 2 рази продукції рослинництва.

Зауважимо, що позитивне відновлення сільського господарства у регіонах відбувалось до 2010 р., а вже у 2011 р. – регіони знов перебувають у кризовій фазі. Аналогічна ситуація у розвитку сільського господарства спостерігається і у інших регіонах.

З 2008 р. промислове виробництво в Україні зазнало суттєвого скорочення, насамперед негативні тенденції зафіксовані у добувній промисловості. Наведені дані засвідчують, що Запорізька, Луганська та Харківська області зазнали спаду промислового виробництва, відповідно темп спаду ПІ виробничого потенціалу становить 24%, 20% та 18%. Щодо традиційних регіонів-лідерів, то стан виробничого потенціалу у Дніпропетровській та Донецькій областях теж не досяг докризового рівня, зокрема темп спаду ПІ знаходиться на рівні 8% та 13%.

Позитивна тенденція розвитку виробничого потенціалу має місце лише у Черкаській області, м. Київ та м. Севастополь, де темп приросту ПІ виробничого потенціалу відповідно становить 15%, 2% та 32%.

Аналіз динаміки рівня розвитку регіонів за показниками виробничого потенціалу свідчить про його погіршення у більшості регіонів. Проте лідируючі позиції за цією групою займають м. Київ, Дніпропетровська, Донецька, Полтавська та Запорізька області. Найнижчий рівень виробничого потенціалу мають Тернопільська, Закарпатська, Чернівецька області та м. Севастополь.

Рис. 2. Темпи відновлення регіонів України за групою виробничого потенціалу

Джерело: складено Федяй Н. О.

Підприємницьке середовище. Рушійною силою у забезпеченні ефективного розвитку національної економіки в умовах ринку є діяльність підприємницького сектору економіки. Слід зазначити, що за роки незалежності в регіонах України створено досить потужний сектор підприємництва, але ефективність його функціонування залишається на низькому рівні (рис. 3).

Динаміка ГІ підприємницького середовища в більшості регіонів України найнижча в 2011 році у порівнянні з 2007 роком. Лише 6 регіонів (Київська, Донецька, Вінницька, Тернопільська області, АР Крим та м. Севастополь) мають позитивну тенденцію змін цього показника, серед яких найбільше значення, а саме 15%, мають Тернопільська та Київська області. Така ситуація у зазначених регіонах склалась за рахунок зростання у цей період середнього значення наступних показників: кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України зросла на 19 % протягом 2007-2011 рр.; обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) суб'єктів господарювання збільшився на 56 %.

Необхідно зазначити, що деякі регіони мали нульовий приріст цього показника протягом досліджуваного періоду, а саме – м. Київ та Черкаська область.

За період, що аналізується, у 19 регіонах спостерігається тенденція до спаду динаміки ГІ підприємницького середовища. Найгірші значення демонструють Запорізька та Рівненська області, де темпи спаду ГІ підприємницького середовища сягають 14 %. Такий спад показника у цих регіонах відбувся за рахунок суттєвого зниження показника кількості зайнятих працівників на суб'єктах господарювання в середньому на 26 % у порівнянні з 2007 роком. В той час як середнє значення кількості суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України зросла лише на 8 % у 2011 році.

Показник рівня підприємницького середовища за період 2007–2011 рр. був і залишився високим у м. Київ.

Протягом досліджуваного періоду показник ГІ підприємницького середовища має незначні коливання в межах груп рівня підприємницького середовища. Найпомітніші коливання цього показника спостерігаються у Донецькій, Дніпропетровській, Харківській та Київській областях. Тривалий період зберігають стабільні позиції лідерів у групі підприємницького середовища такі регіони, як м. Київ, Дніпропетровська та Донецька області. Низьким рівнем розвитку підприємницького середовища характеризуються Закарпатська, Рівненська, Чернівецька області та м. Севастополь.

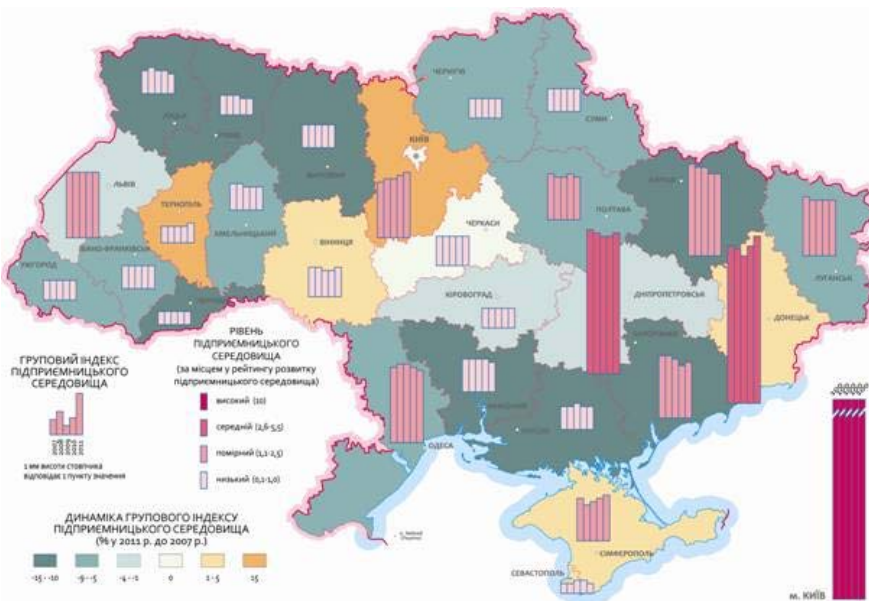

Рис. 3. Темпи відновлення регіонів України за групою підприємницького середовища

Джерело: складено Федяй Н. О.

Зовнішньоекономічна діяльність (ЗЕД). Національна економіка країни характеризується високим рівнем відкритості, що обумовлює її залежність від тенденцій розвитку світової економіки, зокрема, в першу чергу, піддається впливу зовнішньоекономічна діяльність (рис. 4).

Результати аналізу показали, що ЗЕД регіонів не виправдала очікування та не стала повноцінною рушійною силою розвитку національної економіки в цілому, оскільки позитивні темпи її відновлення спостерігаються лише в окремих регіонах України.

Виразно проявляються позитивні тенденції у динаміці ГІ ЗЕД з 2007 року у Полтавській області (темп приросту ГІ ЗЕД знаходиться на рівні 66%); відчутно меншими темпами відбувається відновлення зазначеної сфери у Житомирській області (темп приросту ГІ ЗЕД набув значення 14%) та повільніші темпи відновлення мають Луганська область та АРК (темпи приросту ГІ ЗЕД становлять відповідно 4% та 6%). Позитивна динаміка у період 2007–2011 рр. значень ГІ ЗЕД зазначених регіонів відбулась за рахунок відчутних позитивних змін у обсягах прямих іноземних інвестицій (в середньому зросли обсяги ПІІ у 2 рази) та у загальних обсягах експорту товарів і послуг (збільшення в середньому обсягів експорту на 60 %).

Негативна динаміка значень ГІ ЗЕД проявляється у всіх інших регіонах, що свідчить про їх перебування у кризовій фазі. Найвиразніше проявилась така динаміка у Рівненській, Закарпатській, Черкаській, Миколаївській та Чернівецькій областях (значення темпів спаду ГІ ЗЕД відповідно становлять 92%, 89%, 86%, 83% та 78%). Одним із головних факторів, що сприяли такій яскраво вираженій негативній тенденції є відчутне зменшення іноземного інвестування та відтік великих обсягів капіталу з регіонів України.

Сповільнені темпи відновлення сфери ЗЕД показали Дніпропетровська, Донецька, Одеська області та м. Київ, у яких темп спаду ГІ ЗЕД знаходиться у межах 20%. Головним чином, причиною таких змін у зазначених регіонах стали відчутні зменшення прямих іноземних інвестицій (в середньому у 1,5 рази) та збільшення загальних обсягів імпорту товарів та послуг.

Аналіз змін рівнів регіонів за групою зовнішньоекономічної діяльності демонструє наявність постійних коливань протягом 2007–2011 рр. Необхідно відмітити, що у 2010 р. у більшості регіонів спостерігалось пожвавлення ЗЕД, проте вже у наступному 2011 році виразно проявилось гальмування розвитку цієї сфери, як наслідок – падіння показників ЗЕД у регіонах нижче докризового рівня. Регіонами з високим рівнем ЗЕД є м. Київ та Дніпропетровська області, а з низьким рівнем – Чернівецька, Рівненська та Закарпатська області.

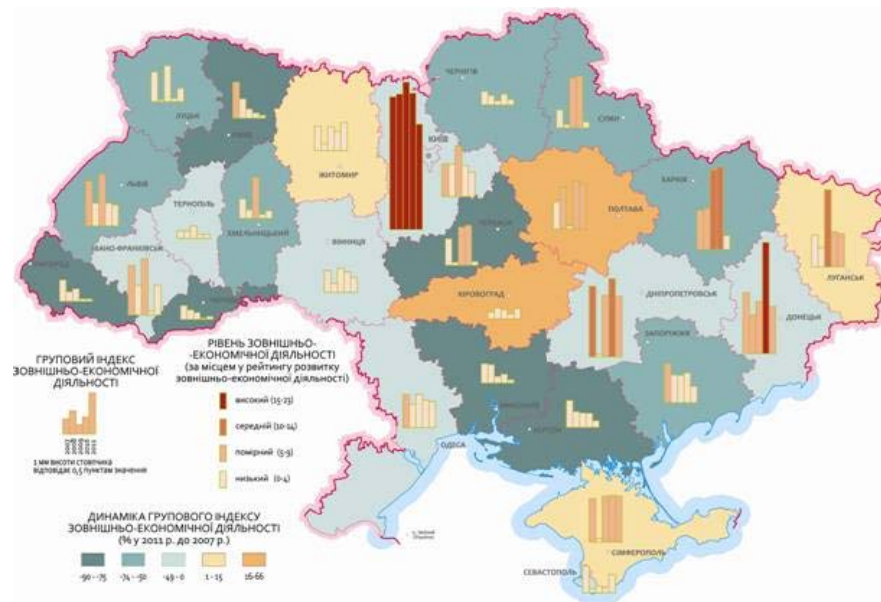

Рис. 4. Темпи відновлення регіонів України за групою зовнішньоекономічної діяльності

Джерело: складено Федій Н. О.

Науковий та інноваційний потенціал (НІП). Інноваційна діяльність у регіонах країни на сьогодні відіграє ключову роль у визначенні здатності розвитку національної економіки у майбутньому, оскільки інноваційний потенціал є одним з чинників сприятливості до науково-технічних нововведень у реальному секторі економіки.

Проаналізувавши дані (рис. 5), зазначимо суттєве погіршення стану науки та інновацій у період 2007–2011 роки. Зростання показника динаміки ГІ науки та інновацій відбулося лише у трьох регіонах – Закарпатській, Вінницькій та Полтавській областях. Найсуттєвіші зміни відбулися у Полтавській області, тут ГІ НІП зріс на 62 % у 2011 році у порівнянні з 2007 роком. Такі зміни відбулися за рахунок суттєвого збільшення у 40 разів показнику обсягу інноваційної продукції.

Разом з цим, динаміка ГІ НІП у 24 регіонах України має негативні тенденції, зокрема темпи спаду коливаються у межах від 1% до 54%. Найбільші темпи спаду ГІ НІП виявилися у Донецькій області – 54%. Це обумовлено суттєвим зниженням показника обсягу інноваційної продукції, який скоротився у 2011 році на 94% від рівня 2007 року. Також, на значення темпів спаду зазначеної області вплинули зменшення значень наступних показників: чисельність інноваційно активних підприємств у промисловості (скорочення на 79%), і водночас скоротилась кількість організацій, які виконують науки та науково-технічні роботи на 15 %.

Протягом досліджуваного періоду показник ГІ НІП має незначні коливання в межах груп рівня науки та інновацій за місцем у відповідному рейтингу. Позитивні тенденції у 2008 році спостерігалися у Дніпропетровській області – показник виріс з середнього до високого рівня. Негативні тенденції простежувались у 2008 році у Миколаївській області, рівень науки та інновацій впав з середнього до помірному, та в 2009 році прийняв середній рівень. В таких областях як Київська, Кіровоградська та Сумська рівень науки та інновацій знизився в останній 2011 рік.

Суттєві зміни, а саме істотне падіння ГІ протягом 2007-2011 років відбулося у таких регіонах: Львівська, Харківська, Дніпропетровська, Донецька, Чернівецька, Луганська області та у м. Київ. Серед регіонів, що займають лідируючі позиції за показниками наукового та інноваційного потенціалу є м. Київ, Харківська та Дніпропетровська області. Низьким рівнем науково-інноваційного розвитку характеризуються Закарпатська, Рівненська та Хмельницька області.

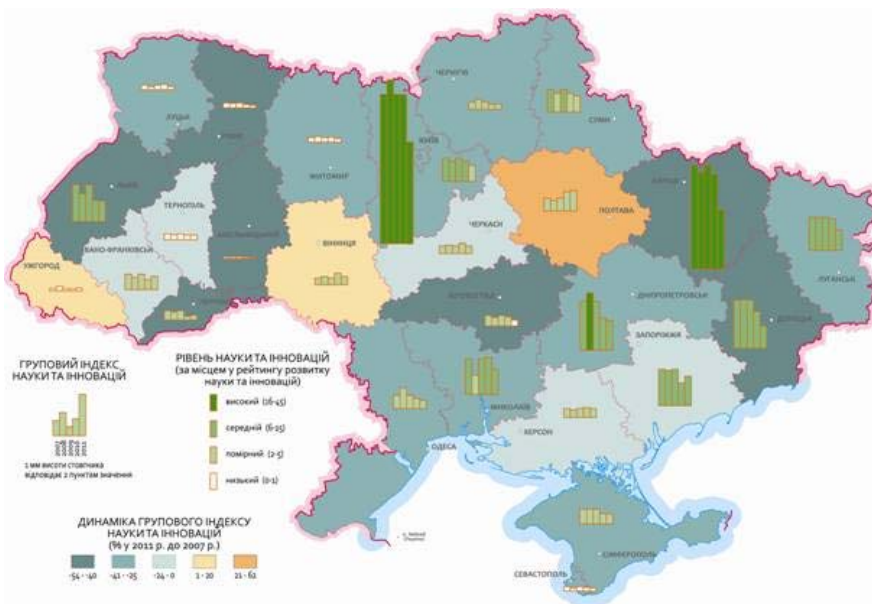

Рис. 5. Відновлення регіонів України за групою наукового та інноваційного потенціалу

Джерело: складено Федій Н. О.

Рівень розвитку інфраструктури. Низька якість розвитку інфраструктури, зокрема транспортної, в регіонах України гальмує розвиток багатьох галузей та стає перешкодою для відновлення соціально-економічного стану у посткризовий період. Зауважимо, що результати досліджень свідчать, що рівень розвитку інфраструктури під впливом світової економічної кризи не зазнав відчутних втрат (рис. 6).

Результати дослідження показують, що у 2011 р. діяльність підприємств транспортної сфери у регіонах України задовольняє базові потреби населення та

економіки у перевезеннях, що свідчить про поступовий вихід із кризового стану даної сфери. Позитивну тенденцію у відновленні рівня розвитку інфраструктури у посткризовий період мають майже всі регіони. Особливо швидкі темпи приросту ГІ рівня розвитку інфраструктури спостерігаються у Чернівецькій, Волинській, Миколаївській, Івано-Франківській та Кіровоградській областях (темпи приросту ГІ рівня розвитку інфраструктури зазначених регіонів знаходяться у межах 80%). Таке стрімке відновлення стану інфраструктури у зазначених регіонах пов'язане, головним чином, із збільшенням пасажирообороту та вантажообороту усіма видами транспорту. Тобто у посткризовий період зріс попит на транспортні послуги, що відобразилося у поліпшенні рівня інфраструктури. Проте таке поживлення назвати «стійким покращенням» буде передчасно, оскільки залишається досить низька якість автошляхів та залізничних колій.

За результатами проведеного дослідження доцільно провести аналіз змін рівнів розвитку інфраструктури у регіонах та відмітити, що значна кількість регіонів змінили свій рівень, принаймні, на одну позицію. Порівнюючи рівень розвитку інфраструктури у докризовий період з посткризовим, зауважимо, що у 2007 р. було 14 регіонів з низьким рівнем, а у 2011 р. – регіонів з таким рівнем вже не визначено. Серед регіонів з найвищим рівнем показника відзначимо наступні регіони: м. Київ, Донецька, Львівська та Дніпропетровська області.

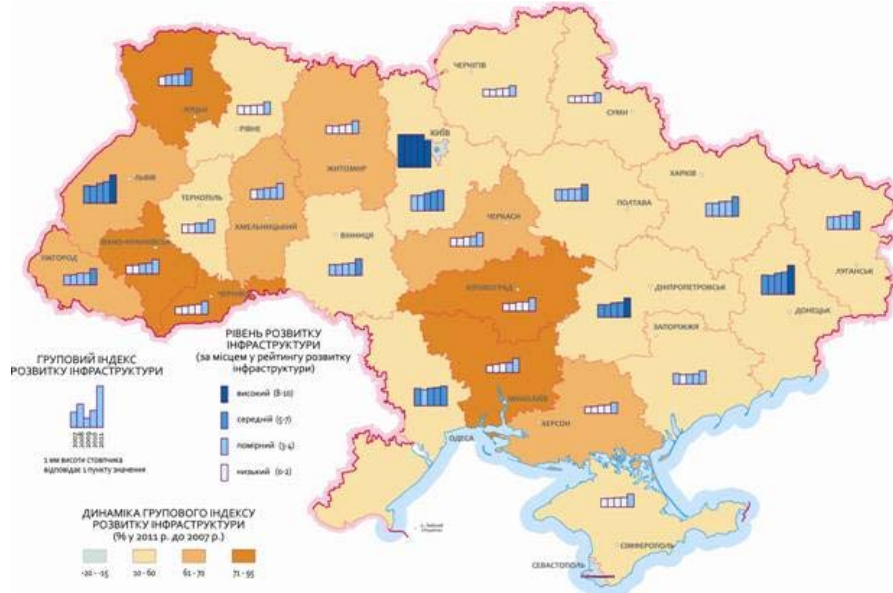

Рис. 6. Темпи відновлення регіонів України за групою рівня розвитку інфраструктури

Джерело: складено Федяй Н. О.

Соціальний рівень. Аналіз динаміки рівня розвитку соціальної сфери у період 2007–2011 рр. свідчить про позитивну тенденцію покращення соціального рівня більшості регіонів (рис. 7).

Результати дослідження свідчать, що позитивні зміни у ГІ соціального рівня з 2007 р. до 2011 р. підтверджують поживлення відновлень регіональних економік у цій сфері, зокрема найбільший темп приросту ГІ має Чернівецька область (темп приросту ГІ соціального рівня становить 16%). Дещо менші темпи відновлення соціальної сфери до рівня 2007 року відзначаються у Львівській та Одеській областях, де темп приросту ГІ знаходиться на рівні 8%. Значно нижчу здатність до посткризового відновлення продемонстрували всі інші регіони, в яких значення темпів приросту коливається від 1% до 6%. Зазначені позитивні відновлення соціального рівня у вищенаведених регіонах забезпечуються лише покращенням освітньої сфери, у той час як ключові характеристики соціального розвитку (ринок праці та рівень життя населення) протягом досліджуваного періоду практично не зазнали змін.

Низька спроможність до відновлення після кризи залишилась у Запорізькій, Кіровоградській областях та у м. Київ. У зазначених регіонах темпи спаду ГІ соціального рівня з 2007 р. до 2011 р. становлять 1%. Гальмування розвитку соціального рівня визначається зниженням освітнього потенціалу та зниженням рівня забезпечення охорони здоров'я.

Аналізуючи зміни рівнів соціального розвитку у регіонах у період 2007–2011 рр., маємо можливість стверджувати, що відповідні рівні у більшості регіонів не зазнали суттєвих змін. Винятками із зазначеної ситуації є лише Івано-Франківська, Вінницька та Полтавська області, в яких у 2011 р. покращення соціального розвитку сприяло підвищенню рівня на позицію (зміна низького рівня на помірний). Регіонами з високим та середнім рівнем соціального розвитку є м. Київ, Донецька, Львівська, Дніпропетровська, Одеська та Харківська області. Низький рівень соціального розвитку характерний для Чернівецької, Чернігівської, Кіровоградської областей та м. Севастополь.

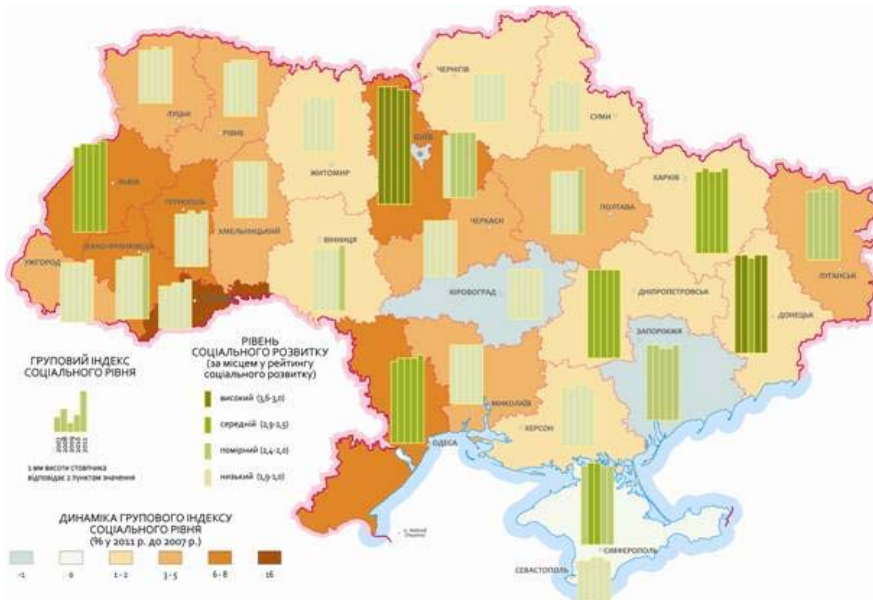

Рис. 7. Темпи відновлення регіонів України за групою соціального рівня

Джерело: складено Федяй Н. О.

Екологічний стан. Охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, підвищення рівня екологічного стану – невід’ємна умова сталого розвитку України. Аналіз динаміки показників екологічного стану у регіонах свідчить про те, що ситуація у довкіллі, як життєвого простору існування людини, залишається досить складною (рис. 8).

Проте зауважимо, що у період 2007–2011 рр. ПІ екологічного стану мав значні темпи приросту у таких промислових регіонах, як Запорізька, Донецька та Луганська області. Головною причиною цього стала фінансова криза, що вплинула на зменшення обсягів промисловості і як наслідок – посприяла покращенню екологічної ситуації у регіонах. Також позитивні тенденції відбулись у стані навколишнього середовища Київської, Івано-Франківської, Сумської областей та м. Київ (температура приросту ПІ екологічного стану відповідно становить 70%, 54%, 50% та 51%). Основною причиною такого стрімкого покращення стало відчутне зменшення обсягів скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об’єкти.

Не дивлячись на те, що регіони західної України традиційно вважаються регіонами з кращим станом охорони навколишнього довкілля, необхідно відмітити, що у 2011 р. деякі з зазначених регіонів погіршили свої показники у порівнянні з 2007 роком. Особливо відчутне зниження ПІ екологічного стану спостерігається у Тернопільській, Чернівецькій, Закарпатській та Рівненській областях (температура спаду ПІ екологічного стану знаходиться у межах від 25%–30%). Основними причинами погіршення екологічної ситуації стали збільшення обсягів скидання забруднених стоків у поверхневі водойми через нестачу у більшості населених пунктів країни централізованого водовідведення, низька якість очищення зворотної води, незадовільний стан функціонуючих очисних споруд.

Аналізуючи зміну рівнів екологічного стану у регіонах України за період 2007–2011 рр. зауважимо, що під час кризи більшість регіонів підвищили свій рівень екологічного стану. Наразі паралельно з процесами відновлення регіональних економік у посткризовий період поступово знижуються темпи поліпшення екологічної ситуації в Україні. Регіонами, що характеризуються високим рівнем екологічного стану є Тернопільська, Чернівецька, Волинська, Вінницька та Закарпатська області. Найнижчий рівень екологічного стану мають Закарпатська, Дніпропетровська та Донецька області.

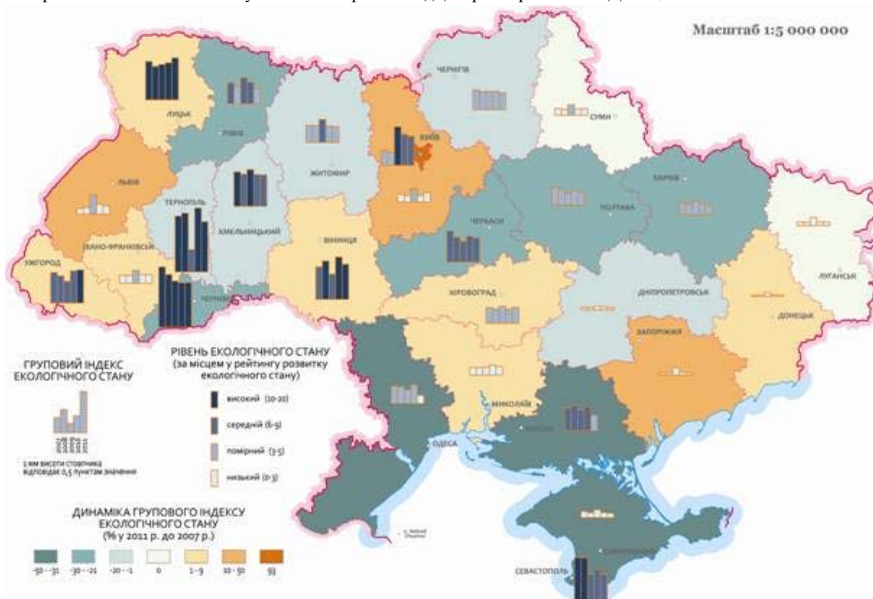

Рис. 8. Темпи відновлення регіонів України за групою екологічного стану

Джерело: складено Федяй Н. О.

Інтегральний індекс соціально-економічного розвитку регіонів. Зведення визначених груп показників у підсумковий (інтегральний) індекс для кожного регіону України надає комплексне уявлення про соціально-економічне відновлення регіональних економік у посткризовий період (рис. 9).

Значимо, що лише серед 11 регіонів України спостерігається позитивна тенденція, тобто соціально-економічний стан окремих регіонів не лише досягнув докризового рівня, а й покращився. Це насамперед, *Миколаївська область* (температура приросту ІСЕР становить 30%) та *Кіровоградська область* (температура приросту ІСЕР знаходиться на рівні 22%), у яких регіональні економіки виявилися стійкими до негативного впливу світової-фінансової кризи.

Незначного гальмування соціально-економічного розвитку під час кризового періоду зазнали наступні регіони: *Тернопільська, Полтавська, Київська, Вінницька та Черкаська області*. В окреслених регіонах темп приросту ІСЕР відповідно становить 18%, 14%, 11%, 11% та 10%. З огляду на це перспективи на поліпшення соціально-економічного стану у короткостроковому періоді в цих регіонах є досить ймовірними.

Повільні темпи економічного поживлення у *Сумській* (темп приросту ІСЕР 9%), *Чернівецькій* (8%), *Закарпатській* (3%) та *Хмельницькій* (3%) областях свідчать про значні виклики щодо забезпечення прискорених темпів економічного відновлення. Регіоном, який суттєво не змінив рівень соціально-економічного розвитку є *АРК* – темп приросту ІСЕР знаходиться на рівні 0%.

Не всім регіонам України вдалося відновити соціально-економічний стан до рівня 2007 року. Зокрема, у 2011 році проявляється незначне погіршення соціально-економічного рівня розвитку у порівнянні із докризовим періодом у *Волинській, Херсонській, Івано-Франківській, Дніпропетровській, Житомирській, Донецькій областях* та м. *Севастополь*. У зазначених регіонах темп спаду ІСЕР знаходиться відповідно на рівні 2%, 3%, 3%, 3%, 4%, 9% та 8%. При цьому зауважимо, що до 2010 р. їх соціально-економічний розвиток знаходився на фазі позитивного посткризового відновлення, проте вже у 2011 р. окреслені регіональні економіки характеризуються спадом та навіть досягли «дна» падіння за досліджуваній період.

Виразно проявляються негативні тенденції у таких регіонах з традиційно високим рівнем конкурентоспроможності, як м. *Київ, Луганська та Запорізька області*. Про це свідчить відчутний темп спаду ІСЕР, який становить відповідно 12%, 14% та 20%. У зазначених регіонах соціально-економічний рівень з 2009 р. все ще не досяг стабілізації та характеризується яскраво вираженою негативною динамікою.

Все ще перебувають у кризовій фазі *Рівненська та Одеська області*, свідченням того є високий темп спаду ІСЕР, який відповідно знаходиться на рівні 25% та 37%. Аналіз динаміки соціально-економічного розвитку даних регіонів свідчить про певну стабілізацію соціально-економічного стану до 2010 р., проте за підсумками 2011 р. цей стан досяг критичного рівня.

Аналіз рівня соціально-економічного розвитку регіонів свідчить, що регіонами з високим та середнім рівнем розвитку традиційно залишаються м. *Київ, Донецька, Дніпропетровська та Харківська області*. Найнижчий рівень розвитку мають такі регіони, як *Кіровоградська, Сумська, Чернігівська області* та м. *Севастополь*.

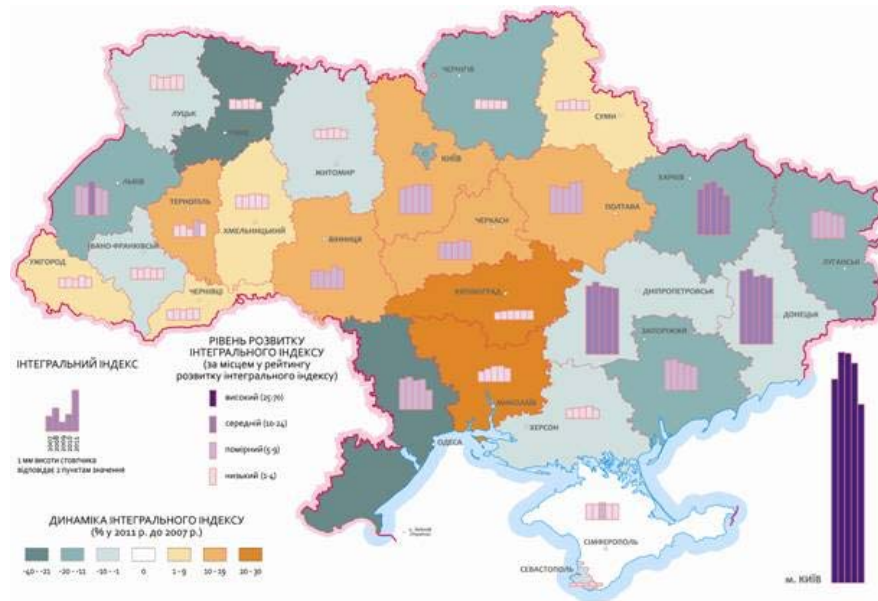

Рис. 9. Темпи відновлення регіонів України за соціально-економічним розвитком

Джерело: складено Федяй Н. О.

Висновки. За підсумками 2011 року спроможність більшості регіонів України до посткризового відновлення їх соціально-економічного стану є дуже низькою. Оскільки більшість регіонів не змогли до 2011 р. відновити показники соціально-економічного розвитку до рівня докризового періоду, зокрема 15 регіонів все ще не досягли навіть докризового рівня. Серед цих регіонів знаходяться переважно ті регіони України, які традиційно вважаються лідерами економічного розвитку.

Необхідно підкреслити, що після шоків світової економіки у 2008 році, регіони України мали поступове відновлення, тобто мали позитивну динаміку соціально-економічного розвитку до 2010 року, що могло б стати підґрунтям для поширення оптимістичних сподівань щодо перспективного подолання наслідків кризи у регіонах. Проте результати проведеного дослідження свідчать, що процеси поживлення регіональних економік, що спостерігалися, вже у 2011 році стали нерівномірними, сповільненими, а в окремих випадках – демонстрували різкий спад. Попри те, що такий сценарій сповільнення економічного зростання не лише для України, а і для інших країн світу передбачали фахові науковці [4, с. 6], темпи «сповзання» регіональних економік стали більшими, ніж передбачалося. Деякі експерти не вважають коректним пояснювати економічний спад в Україні лише негативним впливом світової економічної кризи, оскільки зниження промислового виробництва та експорту, а також скорочення резервів є і наслідком політики уряду та Нацбанку щодо штучного втримання економічної ділової активності [8].

Складний процес відновлення основних соціально-економічних показників регіонів України породжується рядом основних чинників. Серед яких варто виділити:

- скорочення інвестицій – зниження обсягів міжнародних та внутрішніх інвестицій ускладнюють процес відновлення регіональних економік у посткризовий період;
- погіршення стану науково-інноваційного потенціалу – зменшення обсягів фінансування інноваційної діяльності, зниження ефективності інноваційного процесу у промисловості створюють обмежене коло можливостей для економік регіонів до прискорених темпів зростання;
- вичерпування сировинної моделі економіки країни – високий рівень залежності від кон'юнктурних коливань на світових сировинних ринках, які залишаються головними ринками збуту для промислових регіонів України (в переважній більшості це регіони-лідери) є своєрідним каталізатором кризових тенденцій;
- зменшення обсягів сільськогосподарського виробництва – непрозорість аграрного ринку, слабкий розвиток інфраструктури збуту продукції та її висока собівартість витісняють вітчизняного сільськогосподарського виробника з внутрішнього ринку і, як наслідок, гальмують відновлення економічного стану аграрних регіонів;
- гіпертрофія експортоорієнтованого сектора економіки – в умовах глобалізації посилюються процеси заміщення імпортом неконкурентоспроможних видів вітчизняного виробництва, які становлять важливу передумову розвитку й задоволення базових потреб населення регіонів, тим самим створюючи реальні загрози посткризовому відновленню [1, с. 89];

- зменшення міжрегіонального зв'язку – значна експортна орієнтованість економік окремих регіонів, низький рівень господарських зв'язків всередині країни та посилення диспропорційності показників соціально-економічного розвитку порушують консолідований економічний простір країни, результатом чого є сповільнення відновлення регіональних економік у посткризовий період;

- погіршення екологічного стану – екстенсивне використання природних ресурсів, відсутність дієвого державного контролю за виконанням законів про охорону природи, збільшення викидів забруднювальних речовин у атмосферне повітря різними джерелами, зокрема автомобільним транспортом, та ін. становить загрозу сталому розвитку регіонів України.

Література.

1. Геєць В.М. Структурні зміни та економічний розвиток України : монографія В.М. Геєць, Л.В. Шинкарук, Т.І. Артьомова [та ін.]. – К.: Ін-т економіки та прогнозув, 2011. – 696 с
2. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики: учебник для вузов / А.Г. Гранберг. – Москва: Гос. ун-т – Высшая школа экономики, 2004. – 495 с.
3. Даніленко А.І. Ризики та перспективи розвитку України у період посткризового відновлення : монографія А.І. Даніленко, В.В. ЗімоVECь, В.І. Сіденко [та ін.]. – К.: Ін-т економіки та прогнозув. 2012. – 348 с.
4. Жаліло Я.А. Післякризовий розвиток економіки України / Я.А. Жаліло, Д.С. Покришка, Я.В. Белінська [та ін.] // К.: НІСД, 2011. – 66 с.
5. Логотова Т.Г. Післякризове оновлення економіки України: проблеми та досягнення / Т.Г. Логотова, А.А. Савченко // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2012. – № 1. Ч. 1. – С. 240–244.
6. Регіони України у післякризовий період: ризики та перспективи розвитку: аналіт. доп. / С. О. Біла, О. В. Шевченко, В. І. Жук, М. О. Кушнір [та ін.]; за ред. С. О. Білої. – К.: НІСД, 2011. – 104 с.
7. Рейтинги енергоефективності областей України 2012 [електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.energy-index.com.ua/uk/>
8. Сколотяний Ю. Багатовирішальний 2013-й [Електронний ресурс] / Ю. Сколотяний // Дзеркало тижня. – Доступний з : < http://gazeta.dt.ua/ECONOMICS/bagatovirishalniy_2013-y.html>
9. Снігова О. Ю. Оцінка ризиків та загроз розвитку старопромислових регіонів України в період післякризового відновлення / О. Ю. Снігова // Формування ринкової економіки [Електронний ресурс]: зб. наук. праць. – Спец. вип.: у 2 ч. Регіональний розвиток України: проблеми та перспективи / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, ДВНЗ "Київський нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана"; відп. ред. С. Фіялка. – К.: КНЕУ, 2011. – Ч. 1. — С. 166–174.
10. Стасюк О.М. Інтегральна оцінка конкурентоспроможності регіонів України / О.М. Стасюк, І.А. Бевз // Економіка і прогнозування. – 2012. – № 1. – С. 75–86.

References.

1. Geec', V., Shinkaruk, L. and Art'Omova, T. (2011), *Structural change and economic development of Ukraine*. Kiev: In-t ekonomiki ta prognozuv, p. 696.
2. Granberg, A. (2004), *Fundamentals of the regional economy: a textbook for high schools*, Moscow: Vysshaya shkola ekonomiki, p. 495.
3. Danilenko, A.I. Zimovec', V.V. Sidenko, V.I. (2012), *Risks and Prospects of Ukraine in the period of post-crisis recovery*, K.: In-t ekonomiki ta prognozuv, p.348.
4. ZHalilo, Ya.A. Pokrishka, D.S. Belins'ka, Ya.V. (2011), *Post-crisis development of economy of Ukraine*, Kiev.: NISD, p. 66.
5. Logutova, T.G. Savchenko, A.A. (2012), "Updated post-crisis economy Ukraine: Challenges and Achievements", *Teoretichni i praktichni aspekty ekonomiki ta intelektual'noi vlasnosti*, vol. 1, no. 1, pp. 240–244.
6. Bila, S. O. Shevchenko, O. V. Zhuk, V. I. Kushnir, M. O. (2011), *Regions of Ukraine in the post-crisis period: risks and prospects*, Kiev, NISD, p.104.
7. Reiting energoefektivnosti oblastei Ukraini 2012, available at : <http://www.energy-index.com.ua/uk/>
8. Skolotyaniy, Yu. (2013), "Bagatovirishal'nii 2013-i", available at : http://gazeta.dt.ua/ECONOMICS/bagatovirishalniy_2013-y.html (Accessed 4 Aug 2013)
9. Snigova, O. Yu. (2011), "Risk assessment and hazards of old industrial regions of Ukraine during the post-crisis recovery", *Formuvannya rinkovoi ekonomiki*, [Online], available at : <http://http://econom.lnu.edu.ua> (Accessed 4 Aug 2013)
10. Stasyuk, O.M. Bevz, I.A. (2012), "Integrated assessment of regional competitiveness Ukraine", *Ekonomika i prognozuvannya*, vol.1, pp. 75–86.

Стаття надійшла до редакції 11.07.2013 р.

ТОВ "ДКС Центр"